

**A demokratikus önvédelem észak-macedón modellje:
ügyvivő kormánnyal a demokratikus visszacsúszás ellen**

Jelige: mac135

Lezárás dátuma: 2024. 11. 21.

Tartalomjegyzék

Absztrakt.....	3
1.Bevezetés.....	3
2. Intézmények és elméletek.....	4
2.1. Ügyvivő kormány	5
2.2. Választási Igazgatási Szervek (EMB).....	6
2.3. Demokratikus visszacsúszás	8
2.4. Militáns demokrácia	9
3. Észak-Macedónia	11
3.1. Észak-Macedónia helye Európában és a világban	11
3.2. A Gruevszki-rezsim definiálása	12
4. Nemzetközi megfigyelő missziók Észak-Macedóniáról szóló jelentései.....	17
4.1. EBESZ jelentések 2011 és 2024 között.....	18
4.2. Az Európai Unió országjelentései 2011 és 2024 között.....	20
5. Észak-Macedónia helyzete Gruevszki távozása (2016) után.....	23
6. Összegzés, következtetések	25
Irodalomjegyzék	25

Absztrakt

Kutatásomban azt a hipotézist járom körbe, hogy az Észak-macedóniai Köztársaságban (korábbi nevén Macedón Köztársaság, a nemzetközi jogban 2018-ig Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság) 2015 óta kinevezett ügyvivő kormányok kimutatható hatást gyakoroltak az ország európai integrációjára. Észak-Macedónia az Európai Unió tagjelöltje, a csatlakozás előfeltétele pedig többek között az olyan politikai kritériumok teljesítése, mint a demokrácia és a jogállamiság kiépítése. A mindenkori kormánynak kötelezően le kell mondania a választások előtt 100 nappal, ezzel csökkentve az újabb demokratikus visszacsúszás (democratic backsliding) előfordulásának esélyét. Az ügyvivő kormányok szorosan összefonódnak a parlamenti választásokkal, ezért ezeket részletesen vizsgálom. Fontos a korabeli kontextusban elemezni az ügyvivő kormányt és az azt bevezető Przino Egyezményt, ezért ez a tanulmány hosszabban foglalkozik a Gruevszki-rendszerrel, melyet demokráciaelméleti fogalmakkal, komparatív módszerrel mutat be.

1.Bevezetés

A Balkán-félsziget legutóbb Jugoszlávia felbomlását követően, a kilencvenes években kapott kiemelt figyelmet a politikusok és társadalomtudósok részéről. A srebrenicai népirtás, valamint a koszovói NATO beavatkozás 25-30 év elteltével is viták tárgyát képezik és fontos esettanulmányokká váltak többek között az emberi jogokkal, nemzetközi joggal, kisebbségekkel, biztonságpolitikával foglalkozó dolgozatokban. Ezekkel a témakörökkel nem foglalkozik mélyebben ez a dolgozat, amivel viszont igen, az a nemzetközi kapcsolatok, az Európai Unió szomszédság- és bővítéspolitikája, valamint a demokráciaelmélet.

Észak-Macedónia (az egyszerűség kedvéért az egész dolgozatban a mai nevén szerepel) egy olyan ex-jugoszláv ország, amelynek euroatlanti integrációját a szomszédai mellett sokáig saját törésvonalai is gátolták. Ezek közül az egyik legfontosabb az etnikai megosztottság, ami 2001-ben az albán kisebbség felkeléséhez vezetett, de ez a konfliktus nem fajult odáig, mint a Jugoszlávia felbomlását követő háborúk. Észak-Macedónia a Nyugat-Balkán egyik nyugvópontjának számít Bosznia-Hercegovinához, Koszovóhoz vagy éppen Szerbiához képest, az uniós csatlakozási folyamata viszont (nagyon leegyszerűsítve) ugyanúgy megrekedt, mint a régió többi államának.

Nikola Gruevszki miniszterelnök antidemokratikus intézkedései és botrányai a figyelem középpontjába állították Észak-Macedóniát, ami a demokratikus visszacsúszás egyik iskolapéldája lett. A 2015-ben kezdődő politikai válság megoldására külföldi közvetítéssel

aláírták a Przino Egyezményt, ami gyökeresen megváltoztatta az országot. Az egyezmény értelmében minden parlamenti választást megelőzően ügyvivő kormányt iktatnak be. Kormányválság vagy elhúzódó koalíciós tárgyalások esetén számos országban iktatnak be ügyvezető kormányokat, de arra kizárólag Észak-Macedónia vonatkozásában találtam példát, hogy a körülményekre való tekintet nélkül minden választás előtt, kötelező jelleggel ügyvivő kormányt iktassanak be. Indokoltnak tartom a demokratikus önvédelemnek ezt a megjelenését az „észak-macedón modell” névvel illetni.

Gruevszki kabinete 2016-ban lemondott az ügyvivő kormány javára és többé nem került vissza a hatalomba. Az azóta eltelt 8 évben két másik ügyvivő kormányt is beiktattak, ám azzal viszonylag kevesen foglalkoznak, hogy ezek az ügyvivők elősegítették-e az észak-macedóniai demokrácia és jogállam kiépülését, vagy hogy az ügyvivő kormányok demokratikus intézményeknek tekinthetők-e. Hipotézisem szerint az észak-macedóniai kormány intézménye elősegítette az ország demokratikus fejlődését.

Hipotézisem igazolásához vagy cáfolásához először megvizsgálom az ügyvivő kormányok szakirodalmát. Az ügyvivő kormány -mint a demokratikus önvédelem egyik eszköze- elsődleges feladata a *demokratikus visszacsúszás* megfékezése, visszafordítása, amit feltételezhetően *militáns demokratikus* aktorként végez. E két demokráciaelméleti fogalom vizsgálata mellett a Gruevszki-rezsimet is elemzem, mint a demokratikus visszacsúszás egyik mintapéldáját. Az ügyvivő kormányok mindig szoros kapcsolatban állnak a parlamenti választásokkal, ezért a választási igazgatási szerveket (EMB) és a választási megfigyeléssel is foglalkozó EBESZ jelentéseit is közelebbről szemügyre veszem. Az uniós csatlakozási folyamat elemzéséhez elengedhetetlen az elemzett országról szóló országjelentések megismerése. Végezetül a Gruevszki utáni észak-macedóniai belpolitika rövid áttekintése következik, zárásképp pedig a konklúziók levonása.

2. Intézmények és elméletek

Hipotézisem vizsgálatához szükséges, hogy az elemzés kulcsfogalmait – ügyvivő kormány, választási igazgatási szervek, demokratikus visszacsúszás, militáns demokrácia – részletesebben is megvizsgáljam. Mivel a szakirodalomban mind a négy témakör gazdagon kifejtett, ezért az e fejezetben található irodalmi áttekintésben az esettanulmány szempontjából legrelevánsabb információkat összegzem.

2.1. Ügyvivő kormány

Mindenekelőtt fontos megmutatni a szakirodalomban felbukkanó különbségtételt az ügyvivő kormány és a technokrata kormány között (Brans és társai 2016). Utóbbi a 2008-as gazdasági világválság idején az eurózóna országaiban volt elterjedt, hatásköre tág: új kezdeményezéseket indíthat, ezek alapján szakpolitikai változtatásokat eszközölhet. Az előbbinek mindegyike nincs felhatalmazása, és amennyiben az ügyvivői időszak rövid, a fajsúlyos döntéseket is elhalasztják az új kormány beiktatása utánra. Az ügyvezető kormány feladatait írott vagy íratlan „ügyvivői egyezmények” határozzák meg, ezek általában az adminisztratív irányítás folytatására, valamint a folyamatban lévő, sürgős ügyek és a nemzetközi kötelezettségek kezelésére szorítkoznak (Bouckaert-Brans 2012). Az ügyvivő kormányok tehát jellemzően hídszerepet töltenek be a szakszerűen, vagyis demokratikus felhatalmazással megválasztott kabinetek között (McDonnell-Valbruzzi 2014). Toshkov megfogalmazásában ez azért van így, mert „a szakpolitikai válaszok elfogadásának tranzakciós költségei magasabbak az ügyvivő kormányok számára, mivel nem rendelkeznek a szükséges felhatalmazással ahhoz, hogy a nép egyetértésével kormányozzanak” (Toshkov és társai 2022, p. 1017).

Rendellenes időkben az ügyvivő kormány kompetenciája kiszélesedik, mert a folyamatosan működő végrehajtó hatalom és a közigazgatás biztosítása, valamint a „politikai status quo” megőrzése (Laver-Schepers 1994) mellett sürgősen és hatásosan választ kell adnia a közvetlen válsághelyzetre. Jó példa erre a 2020-as koronavírus-járvány, melynek kapcsán a rendeleti kormányzás általánosság válása volt tapasztalható többek között Észak-Macedóniában (EU 2020). Egy ügyvivői időszak alatti válság „politikai lehetőségstruktúrát” jelöl ki a parlamenti magatartás megváltoztatására, mivel a normák és a legitimitás kevésbé tisztázottak (Vande Walle és társai 2021). Az ügyvivő kormányt nem lehet lemondatni, a parlament nem tud megszabadulni tőle, ami csökkenti annak elszámoltathatóságát és legitimitását (Schleiter-Belu 2015, idézi: Beyens- Brummel 2024).

Az ügyvivő kormányok csoportosíthatók aszerint, hogy milyen okból és a választások előtt vagy azok után kerülnek beiktatásra. Amennyiben egy kormány (például demokratikus visszacsúszás miatt) elveszíti a törvényhozás bizalmát, a választások napjáig ügyvivő kormány léphet a helyébe. Főként arányos képviseletet alkalmazó országokban a választásokat követő koalíciós tárgyalások elhúzódása miatt szükség lehet ügyvivő kormányra, ami rövidesen átadja a hatalmat az újonnan megalakult kabinetnek (Boston és társai 1998).

A 2015-ös Prizino Egyezmény értelmében a körülményekre való tekintet nélkül minden parlamenti választás előtt 100 nappal a regnáló észak-macedóniai kormány átadja a helyét egy

ügyvivőnek. A szakirodalom alapján az ügyvivő kormányok és maga az észak-macedóniai gyakorlat is ellentmondásosnak tekinthető. Egyrészt a mindenkori regnáló kormányt érintő kötelező lemondásból következik, hogy az ország valamennyi regnáló kormánya felé a választásokhoz közeledve a bizalmatlanság az alapállapot, függetlenül attól, hogy a választópolgárok bíznak-e benne vagy sem. Ezzel szemben egy olyan intézménybe van alanyi jogon bizalom fektetve, amelynek a legitimitása nem a néptől vagy a parlamenttől, hanem egy egyezménytől származik, továbbá kétséges az elszámoltathatósága (Beyens-Brummel 2024, p.3., idézi: Laver-Schepsle 1994 és Schleiter-Belu 2015). A legitimitás annyiban a néptől származik, hogy a Przino Egyezményt a legnagyobb támogatást élvező pártok vezetői írták alá. Másrészt, a kompromisszumkész Zaev-kormány, amely beleegyezett a népszerűtlen névváltoztatásba, és ezzel elérte, hogy felvegyék az országot a NATO-ba, a 2020-as választások előtt a Przino Egyezmény részéről ugyanazzal a bizalmatlansággal szembesült, mint az ország EU csatlakozási kilátásait évekkal visszavető, az államot foglyul ejtő, félautoriter rendszert bevezető Gruevszki-kabinet.

Előfordulhat, hogy a lemondott és az ügyvezető kabinetet ugyanahhoz a párthoz tartozó politikusok dominálják, és az sem kizárt, hogy ez a párt a választások után is hatalmon marad. Ennek ellenére az ügyvivő kormány beiktatásának gyakorlata hipotézisem szerint hozzájárul az észak-macedóniai demokrácia és jogállam fejlődéséhez, közvetetten az EU által támasztott feltételeknek való megfelelést is segíti.

2.2. Választási Igazgatási Szervek (EMB)

Mivel a választási igazgatási szerveket illetően az angol nyelvű szakirodalomból válogattam forrásokat, az Electoral Management Bodies kifejezésnek a szakirodalomban bevett rövidítését fogom használni, vagyis az EMB-t. Dolgozatomban az EMB-k relevanciáját az adja, hogy szoros kapcsolatban állnak az ügyvivő kormányokkal. Azokban az országokban, ahol egy ügyvivő kormány és rendeltetésszerűen működő EMB-k egyszerre vannak jelen, ott biztosítottak a feltételek olyan választások megrendezéséhez, amelyeken egyrészt nem indul a regnáló kormány, másrészt a választások lebonyolításáért, ellenőrzéséért felelős testületben nem a választási eredmények befolyásolásában érdekelt emberek ülnek. Ez a két feltétel egy olyan helyzetet eredményez, amelyben szinte garantáltan teljesül a szabad és tisztességes választások követelménye és kisebb eséllyel indulnak el a demokrácia fejlődésével ellentétes tendenciák. A következő bekezdésekben arra keresem a választ, hogy mi a feladata, mekkora mértékű a befolyása és a hatékonysága az EMB-knek.

Az EMB-k elterjedése a világban a Huntington-féle demokráciaelméleti keretet használva a demokrácia harmadik hullámára tehető, ami időben egybeesik a független Észak-Macedónia első évtizedeivel. Az EMB elsődleges feladata a választások egészének vagy egy részének megszervezése és lebonyolítása. A független és pártatlan EMB-k segíthetik az erőszakmentes demokratikus átmenetet és a demokratikus konszolidációt. Az országonként eltérő szabályozás miatt megkülönböztethetünk állami irányítás alatt álló, független igazgatású és vegyes módszert alkalmazó EMB-ket (Langford és társai 2021).

Az EMB általános hatékonyságát, sikerességét több kiindulópontból is lehet elemezni. Az EMB szélesebb értelmezését alkalmazva Mozaffar és Shedler a választási kormányzásról értekezik. Ez egy háromszintű kormányzás, a szintjeit funkciók alapján különböztetik meg, ezek: szabályalkotás, szabályalkalmazás és szabálybírálat (Mozaffar-Shedler 2002). Hartlyn és társai az EMB kormányzásáról a következőképpen írnak: „az alkotmányos, jogi és intézményi szabályok és szervezeti gyakorlatok kölcsönhatását foglalja magában, amelyek meghatározzák a választási eljárások és a választási verseny alapvető szabályait” (Hartlyn és társai 2008 p. 74.). Langfordék tanulmánya az alkotmányban rögzített, független választási igazgatás lencséjén keresztül kezdi el az EMB-k hatékonyságát vizsgálni. Ennek során az EMB-k autonómiája és cselekvőképessége alapján von le következtetéseket a jobb választási eredmények kialakulásáról. Az államok többségében nincsen alkotmányban rögzítve ez az intézmény, ezért a csupán jogszabályokban meghatározott mozgásterük könnyebben korlátozható és kisebb a garancia a függetlenségük szavatolására. Az EMB-k alkotmányba iktatása nem tűnik összefüggésbe hozhatónak a választási bizalommal vagy az erőszakkal, ez inkább a kapacitás és autonómia kérdése. Az alkotmány szerepe az EMB-k hatékonyságában közvetett jellegű (Langford és társai 2021). Észak-Macedónia alkotmányában nem szerepel ez az intézmény.

Az EMB-k szerepének fontosságát Michael Pal úgy hangsúlyozza, hogy negyedik hatalmi ágként tekint erre az intézményre. A negyedik hatalmi ág-modell hatással van a demokratikus gyakorlatról és az alkotmányos felépítésről alkotott képre, új keretet ad a hatalmi ágak szétválasztásának értelmezéséhez, háttérbe szorítja a médiát, melyre egyes szerzők szintén a negyedik hatalmi ágként szoktak hivatkozni. Az EMB a választások integritásáról szóló szakirodalomban is helyet követel magának. A Pal által használt modell az EMB két fajtája (statutory, constitutional) közül az alkotmányosra épül, amelyben alkotmányos státusszal különítik el a választási adminisztrációt végző (csúcs)intézményeket a politikai többség beavatkozásától, vagyis a többi hatalmi ágtól (Pal 2019). Ez az értelmezés falszifikálható, ha az EMB funkcióira helyezzük a hangsúlyt (lásd fentebb: Mozaffar-Shedler, háromszintű választási kormányzás), ebből ugyanis az derül ki, hogy azok nem különülnek el a másik három

ág funkcióitól. Az EMB intézményi szempontból, illetve a hatáskörének tárgya alapján azonban önállóan létezik. Egyedivé teszi ezt a „hatalmi ágat”, hogy nem tartozik közvetlen elszámolással a többi felé, sőt, a Pal által gyakran idézett Bruce Ackerman szerint egy negyedik hatalmi ág (democracy branch) létrehozása a többi ág hibáinak, visszaéléseinek mérséklése szempontjából kulcsfontosságú (Pal 2019).

Észak-Macedóniában a 2006-os választási törvény az első, ami állandó szervként határozta meg az állami választási bizottságot (State Election Commission, röviden SEC). A SEC-vel, mint az EMB csúcsszervével szemben elvárás, hogy tagjai és alkalmazottai a hatalmi központoktól független, pártatlan, a megállapított tényeknek megfelelő döntéseket hozzanak. Az EMB-k megalakításakor Észak-Macedóniában a politikai pártok arányos képviselte mellett figyelmet fordítanak az etnikai kisebbségek részvételére is, növelve ezzel a választások integritását és építve az etnikumközi bizalmat (Kume-Lireza 2023).

2.3. Demokratikus visszacsúszás

Az intézmények után az elméletek elemzése következik. Említettem korábban, hogy az ügyvivő kormány és az EMB elsődleges feladata a demokrácia fenntartása, megerősítése, újraépítése. A demokráciát érintő kihívásokról eddig kevés szó esett. Észak-Macedóniában Nikola Gruevszki miniszterelnöksége alatt egy olyan folyamat ment végbe, amelyet véleményem szerint a demokratikus visszacsúszás kifejezéssel lehet a legpontosabban jellemezni. A demokratikus visszacsúszás elméletét önmagában és Észak-Macedónia vonatkozásában is elemzem.

A Waldner-Lust szerzőpáros szerint a demokratikus visszacsúszás jellemzően nem egy tiszta, egyszeri szakítás a múlttal, hanem a demokrácia fokozatos leépítésének folyamata. Szintén tőlük származik az a mondat, miszerint „a visszacsúszás a választásokat kevésbé versenyképesé teszi anélkül, hogy teljesen aláásná a választási mechanizmust” (Waldner-Lust 2018, 95. o.). A 2016-os EBESZ jelentés, ami az észak-macedóniai választásokat értékeli, a következőképpen fogalmaz: „a kampány versengő volt, de olyan környezetben zajlott, amelyet az intézményekkel és a politikai berendezkedéssel szembeni bizalmatlanság, valamint a szavazók kényszerítésével kapcsolatos vádak jellemeztek” (EBESZ 2016, p.3.).

A V-Dem 2023-ban kiadott éves beszámolója alapján a demokratikus visszacsúszás egyre nagyobb kihívást jelent. A világon egy átlagos polgár 2022-ben annyi demokráciában részesült, mint 35 évvel korábban, az azóta tett előrelépések Wiebrechték szerint lelassultak és semmissé váltak (Wiebrecht és társai 2023). A Little-Meng szerzőpáros részben falszifikálja ezt a széles körben elterjedt megállapítást azzal az érveléssel, hogy nincs megfelelően alátámasztva

empirikus bizonyítékokkal. Metodológiai kutatást javasolnak más kutatók számára, miközben ők maguk is a demokrácia mérésével, mérhetőségével foglalkoznak ebben a cikkben. A tényyszerűségük alapján megkülönböztetnek objektív és szubjektív mérőket. A szubjektív mérők használatakor -és ez ad magyarázatot a kategorizálás fontosságára- előfordulhat, hogy a demokráciát kutató szakértők részrehajlásai, percepciói mutatják ki a demokrácia hanyatlását, ez azonban nem feltétlenül egyezik meg a valósággal. Az írás a szabad és tisztességes választásokra fókuszál, mint objektív mérőre, melynek eredményét mind a győztes, mind a vesztes fél elfogadja, és annak megfelelően cselekszik. A szerzőpáros szükségesnek tartja kitérni a szubjektív, kvázi kiegészítő mérőkre is, mint például a fékek és ellensúlyok, a médiaszabadság, illetve a jogvédelem (Little-Meng 2024).

Nem mennék bele mélyebb metodológiai fejtegetésbe, ehelyett szeretném röviden bemutatni a demokratikus visszacsúszás észak-macedóniai megnyilvánulását, feltételezve, hogy nem részrehajlások vagy percepciók alapján tekintik a témával foglalkozók a Gruevszki által uralt Észak-Macedóniát egy demokratikus visszacsúszást tapasztaló országnak. A szabad és tisztességes választások, a médiaszabadság és a jogvédelem állapotát később, az EBESZ és EU jelentései segítségével értékelem. Itt a demokrácia és a jogállam kisebbségi szempontból lesz megközelítve, amit az ország multietnikus jellege indokol. A 2001 augusztusában aláírt Ohridi Keretegyezmény hatására a politikai hatalom etnikai alapú megosztására került sor, ennek alapján a döntéshozatal a kisebbségi vétóval rendelkező képviselők konszenzusára épül. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az albán etnikumú képviselők beleegyezése nélkül semmilyen fontosabb döntés nem születhet meg (Agyare 2021). Ez a struktúra nem tudta megakadályozni a Gruevszki miniszterelnöksége alatt bekövetkezett, a túlfűtött nacionalizmus miatt közvetetten albánellenes retorikával súlyosbított demokratikus visszacsúszást.

2.4. Militáns demokrácia

Széleskörű egyetértés van abban, hogy a demokratikus berendezkedést alapjaiban fenyegető politikai mozgalmakkal, jelenségekkel (például a demokratikus visszacsúszás) szemben védekező intézkedéseket kell tenni. Dolgozatom első fejezeteiben kifejtettem, hogy az ügyvivő kormányoknak és az EMB-knek az a legfontosabb feladatuk, hogy a demokrácia és a jogállam fejlődését biztosítsák. A demokratikus visszacsúszás elméletének rövid elemzése után láthatjuk, hogy ezeknek az intézményeknek a feladatai közé tartozik a demokratikus visszacsúszás megállítása, visszafordítása is.

Konkrét intézmények megnevezése nélkül egyes szerzők a demokratikus önvédelem fontosságát hangsúlyozzák, miszerint a demokrácia fennmaradása megköveteli egy jól

megfogalmazott védelmi vonal felállítását azokkal szemben, akik a demokrácia megbuktatására törekednek. Mindezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy meddig lehet elmenni a demokrácia védelmére, visszaállítására hivatkozva? A következő bekezdésekben bemutatom a demokratikus önvédelem talán leginkább megosztó típusát, a militáns demokráciát és az ennél demokrácia-barátabb alternatívákat is.

A Malkopoulou-Norman szerzőpáros megkülönbözteti a demokratikus önvédelem három megközelítését. Az eljárási és társadalmi szemlélethez képest a militáns demokrácia szellemében hozott válaszlépések kevésbé tartják szem előtt a nyitottságot, a pluralizmust, az inkluzivitást, a politikai részvételt és a társadalmi igazságosságot (Malkopoulou-Norman 2018).

Tom Theuns a militáns demokrácia definiálásakor a militáns demokratikus paradoxonra összpontosít. A militáns demokrácia legerősebb igazolása kettő, egymásnak ellentmondó jelenség, az egzisztenciális fenyegetettség és a szükségességi feltétel találkozása. Az egzisztenciális fenyegetettség a demokráciára vonatkozik. Theuns szükségességi feltételnek nevezi, hogy a militáns demokrácia eszköztárának bevetése csak és kizárólag abban az esetben igazolható, ha nincs kisebb demokratikus költségekkel járó megoldás, mint az antidemokratikus szereplők polgári és politikai jogainak korlátozása (Theuns 2024).

Az Invernizzi-Zuckerman szerzőpáros a demokratikus szabadságjogok jogi korlátozásában látja a militáns demokrácia lényegét. Ez szerintük kontraproduktív hatást ér el és hajlamosabbá teszi a demokráciát az önkényes, tekintélyelvű visszaélésekre. A korlátozások hagyományos indoklása szembemegy az uralkodás tilalmának (*non-domination*) alapelvével (Invernizzi-Zuckerman 2017). Invernizziék érvelése a theunsi értelmezési keretben a szükségességi feltétel hangsúlyozása, az egzisztenciális fenyegetettség háttérbe szorítása.

A militáns demokrácia elitista előfeltevései az emberek önrendelkezési képességével szembeni bizalmatlanságra építenek. A militáns demokrácia korai irodalma az 1930-as évek fasiszta és kommunista rendszereinek kontextusában született. A korabeli szerzők, élükön Karl Loewenstein német politológussal, a tömegek politikai részvételében látták a szélsőséges ideológiájú diktatúrák felemelkedésének okát. A militáns demokrácia első kutatói az újabb totalitárius rendszerek megelőzését tűzték ki célul. Ennek eléréséhez szerintük depolitizálni kell a tömeget, ami hatalomra juttatja a zsarnokot (Loewenstein 1937, idézi: Malkopoulou-Norman 2018). Ez a gondolatmenet szöges ellentétben áll azzal a magatartással, melyet Almond és Verba részvételi és civic politikai kultúrának nevez (Almond-Verba 1963, idézi: Thompson-Ellis-Wildavsky 1992).

3. Észak-Macedónia

Az elemzés négy kulcsfogalmának vizsgálatát követően Észak-Macedónia transzatlanti és európai integrációja és a Gruevszki-rendszer kerül a középpontba, mint esettanulmány.

3.1. Észak-Macedónia helye Európában és a világban

A Jugoszlávia felbomlását kísérő fegyveres konfliktusokból nagyrészt kimaradó Észak-Macedónia Horvátországgal együtt a Nyugat-Balkán éltanulója volt az ezredfordulót követő években (lásd 1. ábra). Ez a két ország egyszerre kezdte meg a stabilizációs és társulási megállapodásról (*stabilization and association agreement*, röviden SAA) szóló tárgyalásokat, melyet mindkét ország képviselői 2001-ben aláírtak, és Észak-Macedóniában 2004-ben, egy évvel a horvátoké előtt hatályba is lépett. 2005-ben Észak-Macedónia tagjelölti státuszt kapott, Horvátország ezt már egy évvel hamarabb megszerezte. 2005-öt követően Észak-Macedónia európai integrációja messze lemaradt Horvátországétól, mely 2013-ban teljes jogú taggá vált (Braun 2019, pp. 205-212).

1. ábra: A Nyugat-Balkán EU-integrációja

1. táblázat						
Az egyes nyugat-balkáni országok integrációs lépései						
	Stabilizációs és társulási megállapodás			Tagság		
	Tárgyalások kezdete	SAA aláírása	Hatályba lépés	Jelöltség	Tárgyalások kezdete	Tagság
Albánia	2003	2006	2009	2014	–	–
Bosznia-Hercegovina	2005	2008	2015	Kérelem (2016. febr.)	–	–
Horvátország	2000	2001	2005	2004	2005	2013
Koszovó	2013	2015	2016	–	–	–
Macedónia	2000	2001	2004	2005	–	–
Montenegró	2005	2007	2010	2011	2012	–
Szerbia	2005	2008	2013	2012	2014 (gyakorlatban 2015. decemberben)	–

forrás: Orosz Anna 2019, p.80.

Észak-Macedónia 9 évvel később, 2022-ben jutott el egyáltalán a csatlakozási tárgyalások megkezdéséig. Az EU Montenegróval és Szerbiával is nagyjából egy évtizeddel

hamarabb megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat, ami a kétezres évek legelején, a miloševići diktatúra vagy a Đinđić-gyilkosság idején elképzelhetetlen volt.

Észak-Macedónia európai és transzatlanti integrációjának megrekedése nagyban köszönhető a 2006-ban hatalomra került Nikola Gruevskinek. A jogállamiság felszámolására tett kísérletek, illetve az igazságszolgáltatás függetlensége és a médiaszabadság terén bekövetkezett visszaesés jellemezték az országot Gruevski regnálásának egy évtizedében, nem beszélve a növekvő korrupcióról és a közintézményekkel való visszaélésekről (Garding 2019).

A nacionalizmus felfűtése a szomszédos országokkal való bilaterális kapcsolatokban viszályokat idézett elő a bizalomépítés helyett. Ez oda vezetett, hogy Görögország szisztematikusan megvétózta a Macedónia névhez ragaszkodó ország NATO-ba való felvételét az európai békét és biztonságot súlyosan fenyegető helyzetekben is. Ilyen volt Georgia (Grúzia) 2008-as megszállása, amire a NATO többek között egy balkáni bővítéssel válaszolt, melyben végül csak Albánia és Horvátország vehetett részt annak ellenére, hogy a 2008-as bukaresti csúcson még Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság neve is felmerült, mint a bővítési háromszöget alkotó állam (Dobrițoiu 2008). Görögország nem enyhített álláspontján a Krím-félsziget 2014-ben történt annektálása okán sem. A NATO csatlakozás terén csak azután történt előrelépés, hogy Gruevski a felelősségre vonás elől külföldre (Magyarországra) menekült, és a kompromisszumkész Zoran Zaev került hatalomra. A Preszpa Egyezmény alapján Macedónia hivatalos neve a görög követelésnek megfelelően Észak-Macedóniára változott (Preszpa Egyezmény 2018), 2020 márciusában pedig az ország transzatlanti integrációja elérte a legfontosabb mérföldkövet, a teljes jogú NATO tagságot, mint a szervezet 30. tagállama.

Észak-Macedónia alkotmányának 33. módosítása alapján az ország alkotmányában a Macedón Köztársaság szavak helyébe az Észak-macedóniai Köztársaság lép, a Macedónia szó helyébe Észak-Macedónia lép, kivéve azt a cikkelyt, amelyben a második világháború idején üldözöttek és családtagjaik jogainak tisztázása történik (Észak-Macedónia Alkotmánya). Az egyszerűség kedvéért továbbra is az Észak-Macedónia nevet használom annak ellenére, hogy Gruevski regnálása alatt Macedón Köztársaság volt az ország hivatalos neve.

3.2. A Gruevski-rezsim definiálása

Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk annak megértéséhez, miért volt szükség 2016-ban a kötelező ügyvivő kormány intézményének bevezetésére, elemezni kell a Gruevski-rezsimet, mert ennek ellenszereként hozták létre ezt az egyedi intézményt. Észak-Macedónia helyzetét egyedülállóvá teszi a Görögországgal folytatott névvita, ám a kormány lépései, politikái nem indokolják, hogy izolált esetként tekintsünk az országban zajló folyamatokra. A Gruevski-korszak jellemzésére

a demokratikus visszacsúszás mellett olyan fogalmak is előkerülnek, mint a stabilitokrácia vagy a hibrid rezsim. Az elemzés nem lehet teljes az Észak-Macedóniára, azon belül is a Gruevskire fókuszáló szakirodalom nélkül.

Fontos megemlíteni, hogy az ország demokratikus visszacsúszásának feltartóztatásában vannak ellenérdekeltek is. Oroszország elkötelezett a nyugat-balkáni országok „semlegessége” mellett, ami a gyakorlatban a nem demokratikus rendszerek támogatását jelenti. Ezzel próbálja az orosz külpolitika szabotálni ezeknek az országoknak a transzatlanti integrációját, az EU-hoz és NATO-hoz csatlakozásukat (Mujanovic 2018).

Bieber és Kmezić a Balkánnal foglalkozó BIEPAG agytröszt részére készített összefoglalóban a stabilitokrácia kifejezést használja az olyan fél-autoriter rendszerek leírására, melyekben a kormány a stabilitás megóvására hivatkozva tudatosan aláássa a demokráciát és a jogállamot. Ebben az értelmezési keretben az EU tagállamok a negatív stabilitás elérésében támogatják a fél-autoriter észak-macedóniai kormánnyal szemben kritikus aktorokat, vagyis abban, hogy a stabilitásra hivatkozva ne lehessen őket ellehetetleníteni (Kmezić-Bieber 2017).

Más szerzők az EU pozícióinak gyengülésére hívják fel a figyelmet. Gagliardo szerint a 2014-2018 közti időszakban a demokráciával kapcsolatos aggályok és a jogállamisági reformok eltűntek az uniós államfők megbeszéléseiről, helyüket a biztonsággal és a migrációval kapcsolatos kérdések vették át. Ebből arra következtetnek, hogy az EU szemet hunyt a szerbiai és észak-macedóniai illiberális gyakorlatok felett. Az EU Nyugat-Balkánra vonatkozó napirendjén egymással versengő, és nem egymást kiegészítő célok szerepelnek, ez pedig csökkent az EU befolyását (Gagliardo 2023).

Hasonlóan vélekedik az EU szomszédos országokkal való kapcsolatairól Ross Smith és társai. Az EU megpróbált túllépni a stabilitás-demokrácia dilemmán, a gyakorlatban azonban a politikaalkotás során általában az előbbi kapott nagyobb figyelmet. Ez a nyugat-balkáni államok demokratizálódásának hiányához és a csatlakozási kilátásaikkal kapcsolatos további bizonytalansághoz vezetett. 2018-ra világossá vált, hogy az EU nyugat-balkáni szerepvállalása újragondolásra szorul, aminek eredményeképpen új megközelítés született: a „Hat Kiemelt Kezdeményezés” (*Six Flagship Initiatives*), melyben a stabilitást és a demokráciát elősegítő kezdeményezések egyaránt szerepelnek (Smith és társai 2020).

Tom Theuns fentebb idézett tanulmánya, melyben azt a kérdést járja körül, hogy militáns demokratikus aktor-e az EU (Theuns 2024), új mélységet kap, ha a kontextus kiegészül az EU tagjelöltjeivel. Milyen igazolása van annak, hogy egy olyan szervezet, amely maga is militáns demokratikus eszközökkel kénytelen fellépni az antidemokratikus aktorokkal szemben, a koppenhágai kritériumok teljesítéséhez köti a tagjelöltek európai integrációjának

előrehaladását? Ennek a kérdésnek a megválaszolása alighanem az EU-t érintő bővítés-mélyítés dilemma felé vinné a tanulmányt, melynek részletezése itt nem indokolt. Ehelyett rátérek az észak-macedóniai demokrácia elemzésére. A következő néhány bekezdésben inkább regionális összehasonlításban és kevésbé az EU szerepvállalása felől közelítem meg ezt a témát.

A Laštro-Bieber szerzőpáros nyugat-balkáni szinten elemzi az ellenzékben lévő pártok versengő autoriter rezsimekben végzett teljesítményét. A vizsgált időszak az említett rezsimtípus fennállásának időtartamát követi az egyes országokban. Montenegróban ez a Milo Đukanović nevével fémjelzett DPS 1997-2020 közti regnálása, Szerbiában a Szerb Haladó Párt 2012-ben kezdődő, és 2024-ben is tartó kormánypárti státuszát jelenti. A szerzőpáros Észak-Macedónia vonatkozásában a versengő autoriter rezsimek kifejezéssel jellemzi a 2006 és 2017 közötti éveket, ami megegyezik a VMRO kormányzásának éveivel (Laštro-Bieber 2021). Más országokkal ellentétben Észak-Macedónia fő ellenzéki pártja, az SDSM sosem szembesült komolyabb fragmentációval, és jól kiépített infrastruktúrájának köszönhetően a választói támogatottságának csökkenése ellenére is dominálni tudta az ellenzéki oldalt. Igaz, a szociáldemokrata pártot nagyban segítette az is, hogy a jobboldali VMRO nem próbálta meg az ideológiai megosztottságot átugorva megszólítani a politikai baloldalt (Sedo 2013).

Az észak-macedóniai belpolitikát szintén regionális összehasonlításban, de a demokratikus visszacsúszás irányából közelíti meg Gagliardo. Az észak-macedóniai nem kormányzati szervezetek – bár nem élvezik a hosszú távú pénzügyi fenntarthatóságot – bizonyították, hogy kedvezőbb jogi és politikai környezetben működőképesek. Az érdekérvényesítő kezdeményezések és a békés utcai tiltakozások számos politikai változást eredményeztek, melyek közül kiemelkedik a 2016-os színes forradalom által elért kormányváltás, melyhez először a regnáló hatalomtól független ügyvivő kormányt kellett felállítani. Ilyen eredményeket a szerbiai civil szervezetek nem tudnak felmutatni (Gagliardo 2023). Sedo, a Laštro-Bieber szerzőpáros és Gagliardo írásaiban közös, hogy az észak-macedóniai demokrácia állapotát kedvezőbbnek mutatják be, mint a nyugat-balkáni régió más országaiban.

A regionális kitérő után térjünk vissza az EU észak-macedóniai politikában betöltött szerepére, befolyásának elemzésére. Több szerző is a tőkeáttétel és kapcsolódás értelmezési keretet hívja segítségül. A demokratizálódás elemzése során Levitsky és Way a nemzetközi befolyásnak két forrását különbözteti meg: a tőkeáttétel (*leverage*), vagyis a kormányok sebezhetősége a nyugati nyomással szemben, és a kapcsolat (*linkage*), vagyis a gazdasági, politikai, szervezeti, társadalmi és kommunikációs kapcsolatok sűrűsége az egyes országok és a Nyugat között (Levitsky & Way 2006). Levitsky a Nyugattal fenntartott intenzív multilaterális

kapcsolatok miatt a külső nyomásnak leginkább kitett országok egyikeként jellemzi Észak-Macedóniát. A 2000-es évek elején bekövetkezett alkotmányos változásokat kritikus fordulatnak tekinti, amely megnyitotta az utat a további demokratizálódás előtt (Levitsky 2010).

Marjan Velkovski abból a feltevésből indul ki, hogy az EU gyakran alkalmaz nemzetközi államépítő mechanizmusokat a nyugat-balkáni államokkal fenntartott kapcsolataiban, és ennek következtében az EU a nyugat-balkáni országok belpolitikáinak megkerülhetetlen szereplőjévé vált. A leghíresebb dokumentum, melynek segítségével az EU pozíciókat szerzett a régióban, az 1995-ös Daytoni Egyezmény, Észak-Macedónia vonatkozásában pedig az 1999-es Kumanovoi Egyezmény, a 2001-es Ohridi Keretegyezmény, illetve a 2015-ös Przino Egyezmény a legfontosabbak. Velkovski fézise szerint a nemzetközi államépítés nem teremtette meg Észak-Macedónia önfenntartó képességét és annak demokratikus alapjait. A fenti egyezményekben szereplő „államépítési terápiák” (*statebuilding therapies*) az ország alkotmányos rendjének átalakítását eredményezték, és súlyosbították azokat a problémákat, amelyek a külső beavatkozás okaként voltak meghatározva. A szerző sérelmezi, hogy azok az észak-macedóniai pártvezetők ültek le tárgyalni és írták alá a Przino Egyezményt, akik a politikai válságért felelősek, esélyt sem adva az „alulról-felfelé” elv (*bottom-up principle*) érvényesülésének. A Nyugat-Balkánon történő nemzetközi államépítések révén Észak-Macedóniában jelentősen kisebb a külföldi befolyás mértéke, mint Bosznia-Hercegovinában. Utóbbiban az ENSZ-ből delegált főképviselő még egyszer sem volt boszniai, a jogkörei mégis példátlanul szélesek, míg az észak-macedóniai ügyvivő kormányt minden esetben észak-macedóniai politikusok alkotják (Velkovski 2023).

Velkovski sokkal pesszimistább az észak-macedóniai civil társadalom állapotával kapcsolatban, mint a fentebb idézett Gagliardo, igaz, Velkovski nem fordít figyelmet a 2018 utáni történésekre, mely évszám több szerző szerint is fordulópontnak tekinthető (Gagliardo 2023, valamint Smith és társai 2020).

Adrian Waters az észak-macedón külpolitikát egy bevett realista terminussal, a *bandwagoning* kifejezéssel jellemzi. Ennek lényege, hogy egy relatíve kevés hatalommal rendelkező ország az erősebb hatalmakhoz igazodik, és az ebből származó előnyök megszerzését tekinti legfőbb céljának. Waters amellet érvel, hogy Észak-Macedónia az előzetes várakozásokkal ellentétben nem jutott jelentős előnyökhöz abból, hogy az EU elvárásainak megfelelően egy működő liberális demokráciát próbált meg felépíteni. Szerinte ez a csalódottság áll a demokratikus visszacsúszás hátterében, amely az országot hibrid rendszerré változtatta és megfosztotta a fejlődési lehetőségektől. Realistaként az észak-macedón szuverenitást sértő dokumentumként hivatkozik a 2001-es Ohridi Keretegyezményre, a 2015-

17-es történéseket pedig a Nyugat által támogatott „transznacionális behatolásként” (*transnational penetration*) értékeli. A szerző Észak-Macedónia EU-hoz fűződő kapcsolatának felülvizsgálatára szólít fel (Waters 2021). Ezzel szemben Nazif Mandaci azt hangsúlyozza, hogy az EU támogatása elengedhetetlen a kihívást jelentő átmenetek, például a hibrid rendszerek visszafordítása során (Mandaci 2024).

Auerbach és Kartner négy stratégiát különböztet meg, melyekkel az általuk vizsgált foglyul ejtett államokban (*captured states*) demokratikus visszacsúszást előidéző kormánypártok a hatalmon maradásuk időtartamát igyekeznek meghosszabbítani. A bemutatott stratégiák számos ponton összefüggenek és kölcsönösen erősítik egymást, így tehát a sorrendjük nem keverendő össze a militáns demokráciáknál és a demokratikus visszacsúszásnál megfigyelhető eszkalációs létrával (Auerbach-Kartner 2023. p.539.).

A szerzőpáros elsőként a nemzeti válság kihasználását említi. A VMRO vélt fenyegetésekről, vélt válságokról kezdett kommunikálni, és ezzel sikeresen elterelte a figyelmet azokról a valós problémákról, melyekről a kormánypárt is nagyban tehet, például a korrupció növekedése vagy a külpolitikai kudarcok (Auerbach-Kartner 2023, p.542.).

A második stratégia a kontrollok hatástalanítása, ami gyakorlatilag abból áll, hogy valamennyi fontos – ideális esetben a fékek és ellensúlyok szerepét betöltő – pozícióba (bírók, ügyészek) a kormánypárt embereit helyezik. Amikor 2016-ban a lehallgatási botrány kivizsgálására létrehozott Különleges Ügyészi Hivatal megkezdte a munkáját, a VMRO embereinek kemény ellenállásába ütközött (Auerbach-Kartner 2023, p.543.).

A harmadik stratégia az erőforrások átjatszása a pártnak, melynek keretében a VMRO-hoz közel álló üzleti szereplők konzorciumokat alakítottak, és a cégek megosztották a profitjukat a párt vezetésével. Ezzel a módszerrel a gazdaság egész szektorai kerültek a VMRO irányítása alá (Auerbach-Kartner 2023, p.543-544.). Mivel nem államosításról, hanem magánszemélyek részére átutalt vagyonokról beszélünk, elmondható, hogy a harmadik stratégia részben az állam és a párt összeolvadására épül, és ezt az EBESZ jelentései kritikával illették (EBESZ 2011, 2014).

A negyedik stratégia a politikai intézmények manipulálása. A VMRO kihasználta a parlamenti többségét, és az ellenzéki bojkott ellenére is keresztül tudott vinni törvényeket, melynek eredményeképpen „csak 2011-ben 200 törvény került elfogadásra, köztük olyanok is, amelyek ellenzéki szereplőket tettek hiteltelenné”, és hozzájárultak a lojalitásra épülő második stratégia sikeréhez (Auerbach-Kartner 2023, p. 545. és 552.).

2. ábra: Az állam foglyul ejtésének négy stratégiája a kapcsolódó taktikákkal és a közvetlen előnyökkel

Strategy	Target (domain)	Tactics	Direct benefits
Exploiting crises	Voters (public opinion)	Engage and dominate framing contest.	Divert negative attention away.
		Link crisis to policy agenda and competency.	Open political space to push through policy agenda.
		Invoke emergency constitutional powers.	Raise popularity, electoral support, and/or undermine support for opposition.
Deactivating controls	Nonloyalists and critics (independent actors and bodies)	Replace nonloyalists and place loyalists in key oversight positions.	Reduce risk of criminal investigations and prosecution.
		Cut resources, personnel, and scope/authority of oversight bodies.	Side-line critics from monitoring or constraining captors' illicit activities.
		Co-opt or harass political opposition and critical voices from media and civil society.	
Milking cash-cows	Regime/Party supporters (economy)	Place loyalists in positions with discretion over public resource allocation.	Tap into lucrative income sources.
		Collude with intermediaries to convert resources into assets.	Facilitate the selective distribution of resources to party loyalists and business affiliates.
			Influence segments of the economy.
Manipulating institutions	Political institutions (politics, law)	Consolidate power over state administration.	
		Manipulate legislative procedures.	Reshape the political system to favor the incumbent at the expense of potential challengers.
		Subvert legal framework.	

forrás: Auerbach-Kartner, 2022, p.541.

4. Nemzetközi megfigyelő missziók Észak-Macedóniáról szóló jelentései

Egyetlen, általánosan elfogadott demokrácia-definíció hiányában a demokrácia mérése nem egyszerű. Közismertek a Freedom House és a V-Dem felmérései, melyek a demokrácia fogalmi összetevőinek számos aspektusát vizsgálják. Más megfogalmazásban a „demokrácia multidimenzionális jellege miatt annak értékelésére többnyire összetett szempontrendszert alkalmaznak (...) a választási rendszer működését, a kormányzási gyakorlatot, a korrupció mértékét, valamint a média szabadságának és a civil társadalomnak a helyzetét rendszeresen számításba veszik ezek a kutatások” (Orosz 2019, p.76.). Ezeken az indexeken túl fontos forrást jelentenek egy ország demokratikus minőségének megállapítására a választások tisztaságát felügyelő szervezetek, megfigyelői missziók jelentései, valamint az EU-hoz csatlakozni kívánó

országok esetében az Európai Bizottság éves országjelentései. Mivel a fent említett demokrácia-jelentések (indexek, riportok, jelentések) közül az EBESZ parlamenti- és elnökválasztásokról szóló jelentései, illetve az EU országjelentései vannak a legnagyobb hatással a gyakorlati politikára, ezért kutatásomban elsősorban ezekre támaszkodom.

4.1. EBESZ jelentések 2011 és 2024 között

A 2016-os parlamenti választások fordulópontnak tekinthető, ugyanis ez volt az első, amelyre a Przino Egyezmény kifejtette a hatását, és a 10 éve folyamatosan kormányfői pozícióban lévő Nikola Gruevski lemondott Emil Dimitriev javára. Észak-Macedóniában négyévente tartanak választásokat, a 2016-ost követően 2024-ig tehát összesen kettőt bonyolítottak le. Az ügyvivő kormány eredményességének vizsgálatához mindhárom választáshoz tartozó EBESZ jelentéseket meg kellett vizsgálni. Ahhoz, hogy lássuk, milyen változások történtek a Gruevski-rezsim fennállása (2006-2016) alatt megrendezett választásokhoz képest, a 2016-os választásokat megelőző kettőt is elemezni kellett. Így a vizsgált időszak 2011-től 2024-ig tart, mely összesen öt egymást követő EBESZ jelentést foglal magába.

Az észak-macedón választási adminisztráció három szintből épül fel. A legalsó szinten található a választási testületek (*electoral bodies*/EB). Ezek a bizottságok szakmai és politikai alapon szerveződnek, tagjaik között vannak véletlenszerűen kiválasztott köztisztviselők, valamint kormánypárti és ellenzéki politikusok. Több mint 3000 ilyen testület van az országban, az országon kívüli három szavazókörizet létrehozása miatt pedig további, nagyjából 50 diplomáciai-konzuli választási testület került megalakításra (EBESZ 2016, p.6.).

Ennél eggyel magasabb szinten vannak az önkormányzati választási bizottságok (*municipal electoral commissions*/MEC). Nagyjából 80 van belőlük.

A választási adminisztráció csúcsán az Állami Választási Bizottság (*State Electoral Commission*/SEC) található. A SEC feladatai közé tartozik a választások lebonyolítása, a választási névjegyzék összeállítása és felülvizsgálata. Személyi összetételét tekintve vegyesen kormánypárti és ellenzéki (EBESZ 2024. p.4.).

Az EBESZ jelentésekben visszatérő elem a SEC munkájának éles kritikája. Több jelentés az EB-ek és a MEC-ek profizmusát és átláthatóságát dicséri, és ugyanazzal a lendülettel elmarasztalja a SEC-et. Olyan kritikák olvashatók, hogy a SEC kevésbé tartja magát az etnikai és nemi képviseletre vonatkozó követelményekhez, alulfinanszírozza a MEC-eket, de az átláthatóságról szóló elvárások teljesítésének elmaradása is példaként említhető. A MEC-ekhez

és az EB-ekhez mérten kemény bírálatok, melyeket a SEC kap, azzal is magyarázhatók, hogy a választási bizottságok közül a SEC hozza meg a legfontosabb döntéseket, övé a legnagyobb felelősség, ezért felé támasztják a legnagyobb elvárásokat. Ezek teljesítése értelemszerűen nehezebb feladat elé állítja a SEC-et, mint amilyenekkel az alacsonyabb szintű bizottságok találkoznak. A transzparenciát érintő problémák közé sorolandó a zártkörű döntéshozatal olyan kérdésekben, melyeket nyilvánosan kell megtárgyalni, illetve a meghozott döntéseknek a SEC weboldalán történő feltüntetésének elmaradása (EBESZ 2016, p.9.).

2020-ban a koronavírus terjedése ellen hozott járványügyi intézkedések jelentősen megbonyolították a választások lebonyolítását. A karanténba került emberek számára is biztosítani kellett a szavazatuk leadásának lehetőségét elektronikus úton vagy mozgóurnák segítségével. A helyzet bonyolultabbá válásával a beérkező panaszok száma emelkedésnek indult, ami a közvélemény bizalmának helyreállítására és a növekvő elégedetlenségre egyaránt utalhat. A SEC és a MEC-ek közti kommunikáció nem volt kielégítő, párhuzamosan vizsgálták ki a panaszokat, emiatt csökkent az elbírálások hatékonysága. Az EBESZ ezzel kapcsolatban a jogbiztonság és a nemzetközi gyakorlat mellőzését, illetve az ODIHR (Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala) ajánlásainak figyelmen kívül hagyását emelte ki (EBESZ 2020, p.3. és 28.).

Valamennyi vizsgált jelentésben a választásokon történő visszaélések felsorolásakor megemlíti a szavazatvásárlást, mely leginkább a roma szavazókat érinti. Kifogásolható továbbá, hogy a bevett gyakorlattal ellentétben az állami adóhivatal nem indított vagyonellenőrzési eljárást, vagyis a kampányfinanszírozási jelentéseket nem kellett bankszámlakivonatokkal és bizonylatokkal alátámasztani, így nem lehet hatékonyan ellenőrizni a választások tisztaságát. Előfordult, hogy a lakosság szürreálisan magas aránya, kétmillió főből 1,8 millió, vagyis a teljes népesség mintegy 90 százaléka volt szavazásra jogosult (EBESZ 2011, 2014). A SEC végül a Przino Egyezményben foglaltaknak eleget téve 2016-ban felülvizsgálta a választói névjegyzéket (EBESZ 2016).

A 2016-os országjelentés a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozásáról írt és a szakmai etika kultúrájának kialakítására szólította fel a médiaágazatot (EU 2016). Ebben az évben csak ezekre a választásokra vonatkozó módosítások rendelkeztek a köztelevízió feladatait ellátó MRT1 főszerkesztőjének kinevezéséről, miután több újságíró aggodalmát fejezte ki az öncenzúrázással és a szerkesztői függetlenséggel kapcsolatban. Az ellenzék által kinevezett főszerkesztő mandátuma 100 nappal a választások előtt kezdődik és a választások éjszakájáig tart. A médiaközvetítés felügyeletére létrehoztak egy ideiglenes bizottságot (*Temporary Commission*). Az öttagú testület kettő kormánypárti és kettő ellenzéki jelöltből

tevődik össze, az ötödik tagot pedig az első négy jelölt választja ki (EBESZ 2016). Ez a struktúra képezi az alapját a vizsgálódásunk tárgyát képező ügyvivő kormány intézményének.

4.2. Az Európai Unió országjelentései 2011 és 2024 között

Az EBESZ jelentéseihez hasonlóan az EU országjelentéseit is a 2011-2024 közti időszakban vizsgálom. Ennek okai közül néhányat az EBESZ-ről szóló részben már kifejtettem. A két elemzés azonos vizsgált időszaka lehetővé teszi az összehasonlítást és következtetések levonását. Az EU minden évben közöl országjelentéseket, míg az EBESZ (ODIHR) csak választásokkal foglalkozik, melyeket alapesetben négyévente tartanak. A vizsgált jelentések évszámai 2011, 2016 és 2020 esetében megegyeznek. A 2011-es jelentés tanulmányozásakor a Gruevszki-rendszer derekán megjelenő demokratikus visszacsúszás felkutatása az elsődleges célom, a fordulópontnak tekinthető 2016-os év jelentése Gruevszki bukása és az ország demokratikus berendezkedése közti kapcsolat miatt érdekes, a 2020-as jelentés vizsgálata pedig lehetőséget ad a Gruevszki nélküli új rend és a koronavírus-járvány idején hozott intézkedések megértésére. Észak-Macedónia 2022-ben kezdte meg a csatlakozási tárgyalásokat az EU-val, ezért a 2022-es országjelentés vizsgálata kiemelten fontos.

2011 januárjáig az észak-macedóniai parlament (Sobranje) munkáját a politikai pártok közötti párbeszéd jellemezte. Ebben a légkörben számos fontos törvényt fogadtak el, melyek az EU joganyagának átvételére irányulnak. Az egyik legfontosabb az albán nyelvhasználatot támogató nyelvtörvény. Az ellenzéki bojkott idején került elfogadásra többek között a választójogi törvény is, amiben így nincsenek érvényesítve ezeknek a pártoknak az érdekei (EU 2011). Mivel a széles társadalmi támogatottságot élvező pártok bojkottja nem volt mérhető hatással a törvényhozás működésére, ezt az időszakot véleményem szerint indokolt demokratikus visszacsúszásnak nevezni.

A 2011-es jelentés megemlíti a joghatóság átszervezését, de önmagában ezt kevés garanciának tartja az igazságos és átlátható igazságszolgáltatásra. A korrupcióellenes politika terén némi előrelépés figyelhető meg, a korrupcióval kapcsolatos bűncselekmények terén a konszolidált statisztikák hiányát emeli ki. Összességében nincs lesújtó véleménye Gruevszki rendszeréről (EU 2011).

A 2016-os jelentéstételi időszakot a 2015-17-es politikai válság, illetve az ennek megoldására beiktatott Przino Egyezmény és a „Sürgős Reformprioritások” helyezik megfelelő kontextusba. A regnáló kormány belekeveredett egy súlyos lehallgatási botrányba. A hatóságokba és a hírszerző szolgálatokba vetett bizalom megingott. Az elégedetlenség békés demonstrációk formájában fejeződött ki, amit sokan színes forradalomnak neveznek, miután a

tüntető színes festékekkel öntötték le a korrupciót megtestesítő antikizáló épületeket, amelyeket a Szkopje 2014 projekt keretében húztak fel (Jakovleva 2016). A lehallgatási botrány hatására a felszínre tört egy problémahalmaz, amit az EU 2016-os jelentése segítségével alább kifejték.

A jelentés felhívja a figyelmet a demokráciát és a jogállamiságot veszélyeztető rendszerszintű problémákra. Különösen az igazságszolgáltatási szervek, a szabályozó ügynökségek és a médiaszervezetek állapota ad okot az aggodalomra. A hatóságokból hiányzott a kellő akarat ahhoz, hogy szembenézzenek a problémákkal, a szabálysértések érdemi szankcionálása elmaradt, közigazgatási szankciórendszer pedig egyáltalán nem létezik (EU 2016).

A 2011-es bojkott ekkorra már véget ért, a különböző politikai pártok azonban így is ritkán nyúltak a konstruktív párbeszéd eszközéhez. A parlament gyenge jogalkotási és felügyeleti funkciói is hozzájárultak a válság kialakulásához. A megosztó politikai kultúra ellehetetlenítette a kompromisszumokat és csökkentette a hatékonyságot. A SEC és a többi EMB-nek tekinthető szervezet munkáját nehezíti a feszült légkör mellett a politikai beavatkozás, a korlátozott időkeret és a forráshiány. Az EBESZ jelentéseivel összhangban itt is megjelenik a költségvetés átláthatóságának hiánya, és történik egy hivatkozás az ODIHR jelentésére, amiben a közsféra alkalmazottainak megfélemlítése szerepel. A konzultációk, hatásvizsgálatok, ellenőrzési mechanizmusok és eljárások gyakran csak formalitások, az érdemi döntések szűk körben születnek. Magas szintű átpolitizáltságról számol be a jelentéstevő. A korrupcióellenes küzdelmet folytató szervezetek akadályoztatás, politikai beavatkozás és strukturális hiányosságok tömegével szembesülnek. Közbeszerzések és koncessziók terén még nyomozások sem folytak (EU 2016).

A 2016-os országjelentésről elmondható, hogy a 2011-esnél nagyságrendekkel negatívabb képet fest Észak-Macedónia állapotáról. A benne foglaltak alapján az Auerbach-Kartner szerzőpáros kutatása helyesnek bizonyul, az általuk leírt stratégiák megalapozottak és pontosak.

A 2020-as beszámolási periódust a csatlakozási tárgyalásokról szóló történelmi döntés, a friss NATO csatlakozás és a Covid-19 járvány kitörése teszik egyedülállóvá. A parlament 2020 februárjában feloszlott, a házelnök álláspontja szerint azonban a parlament nem tud a választások elhalasztása okán újra megalakulni. Az ülésező parlament nélkül eltelt fél évben az előkészített törvényeket és javaslatokat sok ágazatban nem tudták elfogadni (EU 2020). Rendeleti kormányzás működött az országban, de az egészségügyi válsághelyzet miatt megváltoztak a prioritások. Ami a kutatás szempontjából lényeges, hogy az ügyvivő kormány

a parlament beleegyezése nélkül nem fogadta el az előkészített dokumentumokat. Ez a demokratikus visszacsúszással ellentétes dinamikákról árulkodik. Más területeken az Alkotmánybíróság felfüggesztett és megsemmisített rendeleteket, az ombudsman ajánlásokat adott ki. Ráadásul, az ügyvivő kormány az alkalmi feszültségek, valamint a járvány okozta válsághelyzet ellenére sikeresen teljesítette az előrehozott választások megszervezésére vonatkozó megbízatását (EU 2020).

Az országjelentés az EBESZ-hez hasonlóan elismerően szól a SEC munkájáról, feladatainak határidőn belüli teljesítéséről a pandémia időszakában. Felhívja a figyelmet a választói névjegyzék naprakészen tartásának fontosságára, ezen a téren történt előrehaladás az elmúlt években. A jelentéstevő szerint a SEC szakmaiságának biztosítása érdekében átlátható és inkluzív módon fenntartható megoldást kell találni a SEC összetételére és megbízatásának időtartamára – az átláthatóság és az inkluzivitás mértéke a SEC munkájával szembeni kritikaként jelenik meg az EBESZ jelentéseiben is (EU 2020).

A 2022-es jelentés alapján az ország gazdasága 2021-re kilábal a járvány okozta visszaesésből. Az EU-val folytatott kereskedelem és tőkeáramlás a lezárások ellenére is magas intenzitású maradt. Az alapvető jogok helyzete nagyjából összhangban van az uniós normákkal, ami nagy előrelépésnek tekinthető a jelentésekben gyakran előforduló „némi és korlátozott előrehaladást ért el, mérsékelten felkészült” kifejezésekhez képest.

Az első kormányközi konferencia megtartása 2022 júliusában annak az elismerése, hogy Észak-Macedónia erőfeszítései és reformjai jó irányba mutatnak (EU 2022). Ezt a mérföldkövet, véleményem szerint tágabb kontextusban érdemes értelmezni. Az ukrajnai háború 2022-es kirobbanása következtében felértékelődött az EU számára a tagjelöltjeinek és szomszédainak békéje és biztonsága. Ukrajna, Moldova és Bosznia-Hercegovina még abban az évben tagjelölt státuszt kapott, Albániával és Észak-Macedóniával pedig megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások (Európai Bizottság). Az EU a bővítési fáradtság legyőzésével azt üzenté riválisainak, hogy továbbra is számolni kell vele a Nyugat-Balkánon és a posztsovjettérség európai részén.

A 2022-es jelentés sem mentes a kritikától, elsősorban a polgárok jó közigazgatáshoz való jogaival kapcsolatban kifogásolnivalót. Az ellenzékben politizáló VMRO aktív blokkolást jelentett be, amíg el nem érik, hogy népszavazást tartsanak a Bulgáriával kötött barátsági, jószomszédi viszonyról és együttműködésről szóló szerződésről (EU 2022). Ennek az egyezménynek a célja, hogy az észak-macedón uniós csatlakozást rendre elgáncsoló bolgár vétót kiküszöböljék, a két ország kapcsolatát normalizálják.

A VMRO ellenzéki pártként próbálta lassítani az EU joganyagának átvételét, kormányra kerülve azonban együttműködőnek bizonyul. Létrehozta az Európai Ügyek Minisztériumát, ami az Európai Ügyek Titkársága helyébe lépett. Az új intézménytől azt remélik, hogy az uniós integrációs folyamat továbblendítéséhez szükséges erőforrásokkal rendelkezik majd (EU 2024).

5. Észak-Macedónia helyzete Gruevszki távozása (2016) után

Észak-Macedóniában a kilencvenes évek óta két nagy politikai párt verseng egymással a kormányra kerülésért. Ezek a jobboldali VMRO-DPMNE (teljes neve magyarul: Belső Macedón Forradalmi Szervezet – Demokratikus Párt a Macedón Nemzeti Egységért), melyet VMRO-nak rövidíték és a baloldali SDSM (teljes neve magyarul: Macedón Szociáldemokrata Unió). Továbbá vannak kisebb támogatottságot élvező, 1-10% közötti albán pártok, melyek a 2001-es Ohridi Keretegyezmény óta minden választáson a két nagy párt valamelyikével koalícióra lépnek és a mérleg nyelve szerepet töltenek be.

Ahogy arra már több utalás is történt, a 2015-17 közötti politikai válság enyhítése céljából aláírták és végrehajtották a Przino Egyezményt. Gruevszki 2016. januári lemondása és az ügyvivő kormány felállítása mellett ez a dokumentum írta elő és érte el az ellenzékben lévő SDSM részvételét a minisztériumokban és a Különleges Ügyészi Hivatal felállítását, melynek hatásköre a lehallgatási botrány kapcsán történt bűncselekményekkel kapcsolatos vizsgálatok vezetése volt (Risteska-Shurkov 2016). A Przino Egyezmény segítségével Észak-Macedónia vezetői sikeresen rendezték a belpolitikai viszonyokat és visszaterelték az országot az uniós és euroatlanti útra. Gruevszki távozásával sokak számára úgy tűnhetett, mindkét úton nagyobb akadályok nélkül lehet majd haladni és rövidesen kézzelfogható eredmények születnek.

Észak-Macedónia politikai stabilitása azonban nem tartott sokáig. A 2018-ban aláírt Preszpa Egyezményben vállalt névváltoztatás és annak végrehajtása belpolitikai feszültségekhez vezetett. Ennek orvoslására előrehozott választásokat írtak ki. A Przino Egyezmény rendelkezéseinek megfelelően 2020. január 3-án a Zoran Zaev által vezetett kormány lemondott, és átadta a helyét az ügyvivő kormánynak, így Oliver Szpaszovszki, néhai belügyminiszter lett a miniszterelnök. Mindkét politikus az SDSM párt kötelékébe tartozik, akárcsak a választásokat kiíró köztársasági elnök, Sztevo Pendarovszki. A Szpaszovszki-kormányban a VMRO-t két miniszter és három miniszterhelyettes képviselte. A koronavírus-járvány terjedése miatt a választásokat három hónappal elhalasztották, Szpaszovszki a kötelező

100 nap helyett végül 200-nál is többet töltött az ügyvivő kormány élén. Az SDSM megnyerte a választásokat, Zaev visszaszerezte miniszterelnöki pozícióját (Stamova 2023). A kampányidőszak során Észak-Macedónia teljes jogú NATO taggá vált, amit az SDSM saját sikereként adhatott el a választóknak. Győzelmük nem kis részben ennek köszönhető. Fontos megemlíteni továbbá, hogy a világjárványra tekintettel szükségállapotot hirdettek és az ügyvivő kormány rendeleti kormányzást vezetett be. Az EU 2020-as országjelentése szerint a választások jól sikerültek, versengő kampányok voltak, a jogi stabilitást viszont aláásták a kormányrendeletek (EU 2020).

A közvélemény csalódottsága nem szűnt meg a NATO csatlakozással. Bliznakovski a fő problémák közt említi a tartós, mindent átszövő korrupciót, a 2015-ös lehallgatási botrányt követően a jogállamiság helyreállításának elmaradását, valamint az uniós tagsággal kapcsolatos további előrelépések, az uniós perspektíva hiányát. Vagyis a Gruevski-rendszer leváltása és a súlyos nemzeti engedmények, élükön a névváltoztatással, évekig nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A 2021. októberi helyhatósági választások után Zaev távozott pozíciójából, és feltűnt a színen az új miniszterelnök és pártelnök, Dimitar Kovačevski. A szerző 2022-ben a VMRO újbóli hatalomra jutásától tart, amiből szerinte az ország nemzetközi megítélésének romlása és a belső etnikai viszonyok ellenségesebbé válása következne (Bliznakovski 2022). A VMRO visszatérésének előjele a 2021-es helyhatósági választások eredményei. A 2017-eshez képest a VMRO 5 helyett 42, az SDSM 57 helyett csupán 16 polgármesteri pozíciót szerzett egy olyan választáson, ami alapvetően tisztességesnek tekinthető (EU 2022).

Az ügyvivő kormányt az előírásoknak megfelelően a 2024-es választások előtt is beiktatták. Talat Xhaferi, korábbi házelnök személyében egy olyan ember került miniszterelnöki pozícióba, aki 2001-ben aktív szerepet játszott az észak-macedón hatóságok ellen folytatott felkelésben. Az Ohridi Keretegyezmény értelmében amnesztiát kapott, múltja miatt azonban egy demokratikus választáson aligha választották volna meg kormányfőnek. Relevánsnak érzem felidézni Toshkovék gondolatát, miszerint az ügyvivő kormányok „nem rendelkeznek a szükséges felhatalmazással ahhoz, hogy a nép egyetértésével kormányozzanak” (Toshkov és társai 2022, p. 1017). Xhaferi újabb pozíciószerezése, az uniós csatlakozási tárgyalások tényleges megkezdésének elmaradása, illetve a névváltoztatás negatív hatásainak felerősödése mind abba az irányba hatott, hogy a VMRO visszaszerezze a hatalmat. Az SDSM 2024 tavaszán történelmi vereséget szenvedett.

6. Összegzés, következtetések

Az ügyvivő kormány intézményének elemzése során kiderült, hogy az korántsem nyújt tökéletes megoldást a demokráciát érintő kihívásokra. A Przino Egyezmény értelmében Észak-Macedóniában minden parlamenti választást megelőzően beiktatnak egy ügyvivő kormányt, egyfajta permanens politikai válságot feltételezve, amelyet a regnáló kormány, bármelyik párt legyen az élén, képtelen megoldani. Elvitathatatlan, hogy az országban 2016-ot követően nem ismétlődtek meg a Gruevszki kormányzása alatt látott antidemokratikus intézkedések és az euroatlanti integráció terén komoly előrelépések történtek, kérdéses azonban, hogy mindez milyen mértékben köszönhető az ügyvivő kormányoknak.

A 2024-es parlamenti és elnökválasztás után néhány hónappal az Európai Bizottság bejelentette, hogy elválasztja egymástól Albánia és Észak-Macedónia csatlakozási folyamatait, Albánia ezzel zöld utat kapott. A döntés mögött az állhat, hogy az EU nem hisz abban, hogy a VMRO hatalomra kerülésével Észak-Macedónia belátható időn belül megszabadul a bolgár vétótól. Amennyiben Albániában látványosan jobbra fordul a politikai-gazdasági helyzet, az észak-macedóniai albánok körében feszültségre, legrosszabb esetben a szeparatista hangok újbóli felerősödésére kell számítani, ami destabilizálná az országot. Miután az albán integráció nem függ többé a bolgár vétótól, a bilaterális kapcsolatok terén az albán-bolgár kapcsolatok erősödése várható, ennek a közeledésnek egyértelműen Észak-Macedónia lesz a vesztese, ahonnan a korábbinál is nagyobb mértékű elvándorlás kezdődhet. Bulgária uniós állampolgárságot és nyitott határokat biztosít állampolgárainak, de még Albánia is vonzó célországgá válhat.

Nyolc évvel Gruevszki távozása után tehát Észak-Macedóniának nem sikerült talpra állni, az uniós csatlakozási folyamat nem halad abban a gyors tempóban, mint a 2000-es évek legelején. Az ügyvivő kormányok megnehezítik az újabb autokratizációt és segítenek stabilizálni az országot. Az EU csatlakozási kritériumainak teljesítéséhez kevésnek bizonyulnak, ám ez legfeljebb kis részben az ügyvivő kormányok hibája. Ahogy az ország politikai berendezkedését, nevét és alkotmányát módosító egyezmények, úgy az EU csatlakozás terén is Szkopjénél befolyásosabb szereplők akarata érvényesül.

Irodalomjegyzék

Agyare, P. (2021). Power-Sharing and Minority Rights: The Case of Bosnia-Herzegovina and North Macedonia. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(11), 47-55.

Auerbach, K. R., & Kartner, J. (2023). How Do Political Parties Capture New Democracies? Hungary and North Macedonia in Comparison. *East European Politics and Societies*, 37(2), 538-562.

Beyens, S., & Brummel, L. (2024). Caretaker Conventions in Crisis Times: Dutch Government-
Opposition Dynamics After the Fall of the Government. *Politics and Governance*, Vol. 12, 1-18.

Bliznakovski, J. (2022). 2021 Local Elections in North Macedonia: A Prelude to Alternation of Power?. *Contemporary Southeastern Europe*, 9(1), 33-46.

Boston, J., Levine, S., McLeay, E., & Roberts, N. S. (1998). Caretaker government and the evolution of caretaker conventions in New Zealand. *Victoria University of Wellington Law Review*, 28(4), 629–648.

Bouckaert, G., & Brans, M. (2012). Governing without government: Lessons from Belgium's caretaker government. *Governance*, 25(2), 173-176.

Brans, M., Pattyn, V., & Bouckaert, G. (2016). Taking care of policy in times of crisis: Comparative lessons from Belgium's longest caretaker government. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 18(5), 448-463.

Braun A. (2019). Az európai integráció kérdései (Észak-)Macedóniában. In: Koller, B., & Ördögh, T. (szerk., 2019). *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 205-220.

Dobrițoiu, C. (2008). Security and NATO perspectives after the Bucharest summit. *Strategic Impact*, (27), 5-10.

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) választási megfigyelő missziója az Észak-macedóniai Köztársaságban – Parlamenti választások és Elnökválasztás második fordulója, 2024. május 8. (a szövegben: EBESZ 2024).

<https://www.osce.org/odihr/elections/north-macedonia/563601> Utolsó megtekintés: 2024. 11. 12.

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) választási megfigyelő missziója az Észak-macedóniai Köztársaságban – Előrehozott parlamenti választások, 2020. július 15. (a szövegben: EBESZ 2020).

<https://www.osce.org/odihr/elections/north-macedonia/455125> Utolsó megtekintés: 2024. 11. 10.

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) választási megfigyelő missziója a Macedón Köztársaságban – Előrehozott parlamenti választások, 2016. december 11. (a szövegben: EBESZ 2016).

<https://www.osce.org/odihr/elections/fyrom/279061> Utolsó megtekintés: 2024. 11. 06.

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) választási megfigyelő missziója a Macedón Köztársaságban – Elnöki és előrehozott parlamenti választások, 2014. április 27. (a szövegben: EBESZ 2014).

<https://www.osce.org/odihr/elections/fyrom/116243> Utolsó megtekintés: 2024. 11. 04.

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) választási megfigyelő missziója a Macedón Köztársaságban – Előrehozott parlamenti választások, 2011. június 5. (a szövegben:

EBESZ 2011). <https://www.osce.org/odihr/elections/fyrom/77359> Utolsó megtekintés: 2024. 11. 02.

Európai Unió 2024-es jelentése az Észak-macedóniai Köztársaságról (a szövegben: EU 2024). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/north-macedonia-report-2024_en?prefLang=hu Utolsó megtekintés: 2024. 11. 15.

Európai Unió 2022-es jelentése az Észak-macedóniai Köztársaságról (a szövegben: EU 2022). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/north-macedonia-report-2022_en?prefLang=hu Utolsó megtekintés: 2024. 11. 10.

Európai Unió 2020-as jelentése az Észak-macedóniai Köztársaságról (a szövegben: EU 2020). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/north-macedonia-report-2020_en?prefLang=hu Utolsó megtekintés: 2024. 11. 02.

Európai Unió 2016-os jelentése a Macedón Köztársaságról (a szövegben: EU 2016). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/former-yugoslav-republic-macedonia-report-2016-0_en Utolsó megtekintés: 2024. 10. 25.

Európai Unió 2011-es jelentése a Macedón Köztársaságról (a szövegben: EU 2011). https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/former-yugoslav-republic-macedonia-progress-report-2011_en Utolsó megtekintés: 2024. 10. 20.

Észak-macedóniai Köztársaság alkotmánya. https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia-ns_article-constitution-of-the-republic-of-north-macedonia.nspix Utolsó megtekintés: 2024. 11. 11.

Gagliardo, S. (2023). Between democratic backsliding and EU integration: Explaining diverse democratic paths in the Western Balkans. MA Thesis, Salzburg Center of European Union Studies, University of Salzburg. <https://eplus.uni-salzburg.at/obvusbhs/content/titleinfo/8968779/full.pdf> Utolsó megtekintés: 2024. november 21.

Garding, S. (2019). North Macedonia: In Brief. *USA: Congressional Research Service, (Report No: R45739)*. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45739> Utolsó megtekintés: 2024. november 21.

Hartlyn, J., McCoy, J., & Mustillo, T. M. (2008). Electoral governance matters: Explaining the quality of elections in contemporary Latin America. *Comparative Political Studies*, 41(1), 73-98.

Invernizzi-Accetti, C., & Zuckerman, I. (2017). What's wrong with militant democracy? *Political Studies*, 65(1_suppl), 182-199.

Jakovleva, L. G. (2016). Monumentality and Identity: Macedonian Cultural Politics (2006-2016). *Balkania*, (7), 101-127.

Kmezić, M., & Bieber, F. (2017). The crisis of democracy in the Western Balkans. An anatomy of stabilitocracy and the limits of EU democracy promotion. *BiEPAG Policy Study*. <https://www.biepag.eu/wp-content/uploads/2021/07/TheCrisisofdemocracy.pdf> Utolsó megtekintés: 2024. november 21.

- Kume, A., & Lireza, L. (2023). On the Legislation and Integrity of the Electoral Management Bodies in Western Balkans Countries. *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, 10(1), 1-1.
- Langford, M., Schiel, R., & Wilson, B. M. (2021). The rise of electoral management bodies: diffusion and effects. *Asian Journal of Comparative Law*, 16(S1), S60-S84.
- Laštro, C., & Bieber, F. (2021). The performance of opposition parties in competitive authoritarian regimes: three case studies from the Western Balkans. *European Political Science*, 20(4), 617-629.
- Laver, M., & Shepsle, K. A. (Eds.). (1994). *Cabinet ministers and parliamentary government*. Cambridge University Press.
- Levitsky, S., & Way, L. A. (2006). Linkage versus leverage. Rethinking the international dimension of regime change. *Comparative Politics*, 38(4), 379-400.
- Levitsky, S. (2010). *Competitive Authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge University Press.
- Little, Andrew T., & Meng, A. (2024). Measuring Democratic Backsliding. *PS: Political Science & Politics* 57(2), 149–61.
- Malkopoulou, A., & Norman, L. (2018). Three models of democratic self-defence: Militant democracy and its alternatives. *Political Studies*, 66(2), 442-458.
- Mandacı, N. (2024). Undoing a Hybrid Regime: What Lessons can be Extracted from the Case of North Macedonia?. *Uluslararası İlişkiler Dergisi – International Relations*, 1-17. (Online First Article)
- McDonnell, D., & Valbruzzi, M. (2014). Defining and classifying technocrat-led and technocratic governments. *European Journal of Political Research*, 53(4), 654-671.
- Mozaffar, S., & Schedler, A. (2002). The comparative study of electoral governance—introduction. *International Political Science Review*, 23(1), 5-27.
- Mujanovic, J. (2018). *Hunger and fury: The crisis of democracy in the Balkans*. Oxford University Press.
- Orosz, A. (2019). A demokrácia állapota a Nyugat-Balkánon – regionális trendek az európai integráció tükrében. In: Koller, B., & Ördögh, T. (szerk., 2019). *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 75-88.
- Pal, M. (2016). Electoral management bodies as a fourth branch of government. *Review of Constitutional Studies/Revue d'études constitutionnelles*, 21(1), 85-114.
- Risteska, M., & Shurkov, E. (2016). *The Transformative Role of the Macedonian Constitutional Court*. Analitika-Center for Social Research. Working Paper 3/2016, <https://www.analitika.ba/publications/transformative-role-macedonian-constitutional-court>
Utolsó megtekintés: 2024. november 21.
- Šedo, J. (2013). The party system of Macedonia. In: Stojarová, V. & Emerson, P. (eds.) *Party politics in the Western Balkans*. London, New York: Routledge. 187–199

Smith, N. R., Markovic-Khaze, N. & Kovacevic, M. (2020): The EU's stability-democracy dilemma in the context of the problematic accession of the Western Balkan states, *Journal of Contemporary European Studies*, 29(2), 169-183.

Stamova, M. (2023). The Republic of (North) Macedonia-The last decade. *Freedom-Journal for Peacebuilding and Transcultural Communication*, 4(7-8), 54-63.

Theuns T. (2024). Is the European Union a militant democracy? Democratic backsliding and EU disintegration. *Global Constitutionalism*, 13(1): 104–125.

Thompson, M., Ellis, R., & Wildavsky, A. (1992). Political cultures. In Hawkesworth, M. & Kogan, M. (eds). *Encyclopedia of Government and Politics*. Routledge. 507-520.

Toshkov, D., Carroll, B., & Yesilkagit, K. (2022). Government capacity, societal trust or party preferences: what accounts for the variety of national policy responses to the COVID-19 pandemic in Europe?. *Journal of European Public Policy*, 29(7), 1009-1028.

Vande Walle, B., Wolfs, W., & Van Hecke, S. (2021). Opposition in Times of COVID-19-To Support or Not to Support?. *Politics of the Low Countries*, 3(2), 138-159.

Velkovski, M. (2023). EU statebuilding in Macedonia-Przino Agreement. *Contemporary Macedonian Defense/Sovremena Makedonska Odbrana*, 45: 63-76.

Végleges megállapodás az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának 817 (1993) és 845 (1993) határozatában leírt nézeteltérések rendezéséről, az 1995-ös ideiglenes megállapodás felmondásáról és a Felek közötti stratégiai partnerség létrehozásáról. (röviden és a szövegben: Preszpa Egyezmény).

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/55707/Part/I-55707-0800000280544ac1.pdf> Utolsó megtekintés: 2024. 11. 15.

Waters, A. (2021). The impact of EU state-building policies on the democratization process in Macedonia-a realist analysis. *Bezbednosni dijalozi*, 12(1), 97-118.

Wiebrecht, F., Sato, Y., Nord, M., Lundstedt, M., Angiolillo, F., & Lindberg, S. I. (2023). State of the World 2022: Defiance in the Face of Autocratization. *Democratization* 30(5), 769–93.